



دانشگاه آزاد اسلامی  
واحد تهران مرکزی

دانشکده ی ادبیات و علوم انسانی گروه زبان و ادبیات فارسی  
پایان نامه برای دریافت درجه ی دکتری تخصصی (PH.D)

گرایش: زبان و ادبیات فارسی

## عنوان:

طنز، هجو و هزل در ادبیات داستانی معاصر  
(با تکیه بر آثار هدایت، جمال زاده، چوبک، آل احمد و بهرام صادقی)

استاد راهنما:

دکتر حسین بهزادی اندوهجردی

استادان مشاور:

دکتر علی اصغر حلبی

دکتر منیره احمد سلطانی

پژوهشگر:

مریم شاد محمدی

زمستان ۱۳۹۰

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

تقدیم به

چکاوک ۛوچک ۛلزار زندگی ۛ

پارہیس

تقدیر و سپاسگزاری

ستایش خداوندی راست که وجود انسان را به نور اندیشه آذین بست و قلم را به دستان او سپرد.

اما بعد، از راهنمایی استاد فرزانه جناب آقای دکتر حسین بهزادی اندوهجردی که دلسوزانه بنده را در این رساله یاری فرمودند و از هیچ کمکی در حقم مضایقه ننمودند تشکر می کنم.

از استاد فرهیخته جناب آقای دکتر علی اصغر حلبی که همواره از محضرشان کسب فیض نموده ام و در تهیه این رساله نیز به عنوان مشاور از هدایت های سودمند ایشان برخوردار بوده ام مزید امتنان را دارم.

همچنین از استاد گرانقدر سرکار خانم دکتر منیره احمد سلطانی که در مقام مشاور مرا از نظرات سودمند خویش بهره مند نمودند سپاسگزارم.

از استادان بزرگواری که قبول زحمت فرموده، داوری این رساله را تقبل نموده اند و با نگاه دقیق و البته پر اغماض خویش آن را مورد ارزیابی قرار داده اند، قدر دانی می نمایم.

بر خود لازم می دانم که از مدیر محترم گروه سرکار خانم دکتر خمسه و صاحب فضلان گروه زبان و ادبیات فارسی این دانشگاه کمال تشکر را داشته باشم. باشد نور دانشی که در قلب ما افکندند ساطع تر و درخشان تر گردد.

# فهرست مطالب

## عنوان صفحه

چکیده

۱	فصل اول: کلیات تحقیق.....
۲	۱-۱- مقدمه.....
۴	۲-۱- بیان مسأله‌ی تحقیق.....
۴	۳-۱- هدف های تحقیق.....
۴	۴-۱- اهمیت موضوع تحقیق و انگیزش انتخاب آن.....
۵	۵-۱- پرسش ها و فرضیه های تحقیق.....
۶	۶-۱- روش تحقیق.....
۶	۷-۱- قلمرو تحقیق.....
۶	۸-۱- جامعه‌ی آماری مورد مطالعه.....
۶	۹-۱- محدودیت ها و مشکلات تحقیق.....
۶	۱۰-۱- بررسی فصول رساله.....
۹	فصل دوم: مباحث نظری.....
۱۰	۱-۲- خنده.....
۱۱	۲-۲- مطایبه.....
۱۴	۳-۲- لطیفه.....
۱۵	۴-۲- هزل.....
۱۹	۵-۲- هجو.....
۲۳	۱-۵-۲- انواع هجو.....
۲۴	۶-۲- طنز.....
۲۸	۱-۶-۲- انواع طنز.....
۲۹	۲-۶-۲- طنز ترسیمی / کاریکاتور.....
۳۰	۳-۶-۲- طنز واژه‌ای / کاریکلماتور.....
۳۰	۴-۶-۲- آماج های طنز.....

- ۳۱..... ۲-۶-۵- طنز و نسیت فرهنگی.....
- ۳۲..... ۲-۷- پیشینه‌ی هزل، هجو و طنز در متون ادبی .....
- ۴۰..... ۲-۸- رویه های طنز آمیز در رمان و داستان کوتاه.....
- ۴۱..... ۲-۹- سازوکارهای طنزآفرینی.....
- ۴۴..... ۲-۹-۱- طنز کلامی.....
- ۴۴..... ۲-۹-۱-۱- طنز کلامی از بعد ادبی.....
- ۴۴..... ۲-۹-۱-۱-۱- نقیضه/ پارودی.....
- ۴۶..... ۲-۹-۱-۱-۳- تقلید طنزآمیز/ بورلسک.....
- ۴۷..... ۲-۹-۱-۱-۴- وارونه‌سازی/ آیرونی.....
- ۵۱..... ۲-۹-۱-۱-۵- کنایه.....
- ۵۲..... ۲-۹-۱-۱-۶- تشبیهات طنزآمیز.....
- ۵۳..... ۲-۹-۱-۱-۷- استعاره.....
- ۵۴..... ۲-۹-۱-۱-۸- اغراق.....
- ۵۴..... ۲-۹-۱-۱-۹- خردنمایی/ تحقیر.....
- ۵۵..... ۲-۹-۱-۱-۱۰- تضاد.....
- ۵۵..... ۲-۹-۱-۱-۱۱- پارادوکس/ متناقض‌گویی.....
- ۵۶..... ۲-۹-۱-۱-۱۲- ناسازه‌گویی.....
- ۵۶..... ۲-۹-۱-۱-۱۳- عکس.....
- ۵۷..... ۲-۹-۱-۱-۱۴- تهکم.....
- ۵۸..... ۲-۹-۱-۱-۱۵- ایهام/ تناسب.....
- ۵۸..... ۲-۹-۱-۱-۱۶- تکرار/ همان‌گویی.....
- ۵۹..... ۲-۹-۱-۱-۱۷- جناس.....
- ۶۰..... ۲-۹-۱-۱-۱۸- تلمیح.....
- ۶۰..... ۲-۹-۱-۱-۱۹- تشخیص.....
- ۶۰..... ۲-۹-۱-۱-۲۰- تمثیل.....
- ۶۱..... ۲-۹-۱-۱-۲۱- ارسال‌المثل.....
- ۶۱..... ۲-۹-۱-۱-۲۲- حسن تعلیل.....
- ۶۲..... ۲-۹-۱-۲- طنز کلامی از بُعد زبانی (نحوی).....
- ۶۲..... ۲-۹-۱-۲-۱- دخل و تصرف در ساختمان واژه.....

- ۶۲.....۲-۹-۱-۲-۲- نقیضه‌سازی جملات و عبارات
- ۶۳.....۲-۹-۱-۲-۳- درهم آمیختگی گونه‌های مختلف زبانی
- ۶۴.....۲-۹-۱-۲-۴- درهم شکستن قراردادهای همنشینی
- ۶۴.....۲-۹-۲- طنز موضوعی
- ۶۴.....۲-۹-۲-۱- طنز اجتماعی
- ۶۴.....۲-۹-۲-۲- طنز سیاسی
- ۶۵.....۲-۹-۲-۳- طنز مذهبی
- ۶۵.....۲-۱۰-۱- بسترهای طنز آفرینی در داستان
- ۶۵.....۲-۱۰-۱- لحن
- ۶۶.....۲-۱۰-۲- زبان
- ۶۷.....۲-۱۰-۳- شخصیت‌پردازی
- ۶۷.....۲-۱۰-۴- فضا سازی
- ۶۸.....۲-۱۰-۵- توصیفات داستانی
- ۶۸.....۲-۱۰-۶- گفت‌وگوهای داستانی
- ۶۹.....۲-۱۰-۷- کنش / عمل داستانی
- ۶۹.....۲-۱۰-۸- موضوع داستان
- ۷۰..... فصل سوم: طنز، هجو و هزل در آثار داستانی جمال‌زاده
- ۷۱.....۳-۱- زندگی جمال‌زاده
- ۷۳.....۳-۲- آثار جمال‌زاده
- ۷۵.....۳-۳- درآمدی بر طنز، هجو و هزل در آثار داستانی جمال‌زاده
- ۷۹.....۳-۴- تحلیل طنز، هجو و هزل در آثار جمال‌زاده
- ۷۹.....۳-۴-۱- یکی بود، یکی نبود
- ۸۰.....۳-۴-۱-۱- فارسی شکر است
- ۸۶.....۳-۴-۱-۲- رجل سیاسی
- ۹۰.....۳-۴-۱-۳- دوستی خاله‌خرسه
- ۹۳.....۳-۴-۱-۴- درد دل ملا قربانعلی
- ۹۶.....۳-۴-۱-۵- بیله دیگ بیله چغندر
- ۱۰۱.....۳-۴-۱-۶- ویلان‌الدوله
- ۱۰۴.....۳-۴-۲- دارالمجانین

۱۱۱	.....۳-۴-۴- صحرای محشر
۱۱۷	.....۳-۴-۳- قلتشن دیوان
۱۲۳	.....۳-۴-۵- مرکب محو
۱۲۶	.....۳-۴-۶- عقد تمهیدی
۱۲۷	.....۳-۴-۷- عروسی داریم و عروسی
۱۳۰	.....۳-۴-۸- قبل بر وزن دهل
۱۳۰	.....۳-۴-۹- خاک حاصل خیز
۱۳۳	..... فصل چهارم: طنز، هجو و هزل در آثار داستانی صادق هدایت
۱۳۴	.....۴-۱- زندگی صادق هدایت
۱۳۶	.....۴-۲- آثار صادق هدایت
۱۳۸	.....۴-۳- درآمدی بر طنز، هجو و هزل در آثار داستانی صادق هدایت
۱۴۴	.....۴-۴- تحلیل طنز، هجو و هزل در آثار صادق هدایت
.....	
۱۴۴	.....۴-۴-۱- علویه خانم
۱۴۸	.....۴-۴-۲- ولنکاری
۱۴۸	.....۴-۴-۳- قضیه ی مرغ روح
۱۵۱	.....۴-۴-۴- قضیه ی زیربته
۱۵۴	.....۴-۴-۵- قضیه ی خر دجال
۱۵۸	.....۴-۴-۶- وغوغ ساهاب
۱۶۸	.....۴-۴-۷- مرده خورها
۱۷۰	.....۴-۴-۸- حاجی مراد
۱۷۱	.....۴-۴-۹- حاجی آقا
۱۷۸	.....۴-۴-۱۰- البعثه الاسلامیه الی البلاد الافرنجیه
۱۸۲	.....۴-۴-۱۱- قضیه زمهریر و دوزخ
۱۸۴	.....۴-۴-۱۲- توپ مرواری
۱۹۱	..... فصل پنجم: طنز، هجو و هزل در آثار داستانی صادق چوبک
۱۹۲	.....۵-۱- زندگی صادق چوبک
۱۹۲	.....۵-۲- آثار صادق چوبک
.....	



- ۱۹۳-۳-۵- درآمدی بر طنز، هجو و هزل در آثار صادق چوبک..... ۱۹۳
- ۱۹۳-۴-۵- تحلیل طنز، هجو و هزل در آثار صادق چوبک..... ۱۹۳
- ۱۹۷-۱-۴-۵- نفتی..... ۱۹۷
- ۱۹۸-۲-۴-۵- قفس..... ۱۹۸
- ۱۹۹-۳-۴-۵- گل‌های گوشتی..... ۱۹۹
- ۲۰۱-۴-۴-۵- عدل..... ۲۰۱
- ۲۰۱-۵-۴-۵- پیراهن زرشکی..... ۲۰۱
- ۲۰۳-۶-۴-۵- مسیو الیاس..... ۲۰۳
- ۲۰۵-۷-۴-۵- یحیی..... ۲۰۵
- ۲۰۵-۸-۴-۵- اسائه ی ادب..... ۲۰۵
- ۲۰۶-۹-۴-۵- چشم شیشه‌ای..... ۲۰۶
- ۲۰۷-۱۰-۴-۵- دسته گل..... ۲۰۷
- ۲۰۹-۱۱-۴-۵- پاچه خیزک..... ۲۰۹
- ۲۱۰-۱۲-۴-۵- روز اول قبر..... ۲۱۰
- ۲۱۲-۱۳-۴-۵- همراه..... ۲۱۲
- ۲۱۳-۱۴-۴-۵- بچه گربه‌یی که چشمانش باز نشده بود..... ۲۱۳
- ۲۱۵-۱۵-۴-۵- سنگ صبور..... ۲۱۵
- ۲۱۹- فصل ششم: طنز، هجو و هزل در آثار داستانی جلال آل احمد..... ۲۱۹
- ۲۲۰-۱-۶- زندگی جلال آل احمد..... ۲۲۰
- ۲۲۳-۲-۶- آثار جلال آل احمد..... ۲۲۳
- ۲۲۴-۳-۶- درآمدی بر طنز، هجو و هزل در آثار جلال آل احمد..... ۲۲۴
- ۲۲۷-۴-۶- تحلیل طنز، هجو و هزل در آثار داستانی آل احمد..... ۲۲۷
- ۲۲۷-۱-۴-۶- دید و بازدید عید..... ۲۲۷
- ۲۳۰-۲-۴-۶- افطار بی‌موقع..... ۲۳۰
- ۲۳۲-۳-۴-۶- گلدان چینی..... ۲۳۲
- ۲۳۳-۴-۴-۶- تابوت..... ۲۳۳
- ۲۳۶-۵-۴-۶- تجهیز ملت..... ۲۳۶
- ۲۳۷-۶-۴-۶- ای لامس سبأ..... ۲۳۷
- ۲۴۱-۷-۴-۶- سه‌تار..... ۲۴۱

۲۴۳	۶-۴-۸- وسواس
۲۴۳	۶-۴-۹- لاک صورتی
۲۴۶	۶-۴-۱۰- دهن کجی
۲۶۷	۶-۴-۱۱- سمنویزان
۲۸۹	۶-۴-۱۲- خانم نزهت الدوله
۲۵۲	۶-۴-۱۳- دفترچه بیمه
۲۵۵	۶-۴-۱۴- خدادادخان
۲۵۸	۶-۴-۱۵- زن زیادی
۲۶۱	۶-۴-۱۶- مدیر مدرسه
۲۷۰	<b>فصل هفتم: طنز، هجو و هزل در آثار داستانی بهرام صادقی</b>
۲۷۱	۷-۱- زندگی بهرام صادقی
۲۷۲	۷-۲- آثار بهرام صادقی
۲۷۲	۷-۳- درآمدی بر طنز، هجو و هزل در آثار بهرام صادقی
۲۷۶	۷-۴- تحلیل طنز، هجو و هزل در مجموعه‌ی داستانی سنگر و قمقمه‌های خالی
۲۷۶	۷-۴-۱- سنگر و قمقمه‌های خالی
۲۸۰	۷-۴-۲- با کمال تأسف
۲۸۲	۷-۴-۳- غیرمنتظر
۲۸۵	۷-۴-۴- زنجیر
۲۸۷	۷-۴-۵- صراحت و واقعیت
۲۸۹	۷-۴-۶- تأثیرات متقابل
۲۹۱	۷-۴-۷- اقدام میهن پرستانه
۲۹۲	۷-۴-۸- آقای نویسنده تازه کار است
۲۹۵	۷-۴-۹- سراسر حادثه
۲۹۹	۷-۴-۱۰- در این شماره
۳۰۱	۷-۴-۱۱- مهمان ناخوانده در شهر بزرگ
۳۰۵	<b>فصل هشتم: نتیجه‌گیری</b>
۳۱۲	منابع و مآخذ
۳۱۲	۱- کتاب‌ها
۳۲۳	۲- مقالات

۳- رساله‌ها..... ۳۲۴

۴- منابع لاتین..... ۳۲۴

چکیده‌ی انگلیسی..... ۳۲۵

.....

## چکیده

طنز یکی از زیر شاخه‌های گونه‌ی ادبی غنایی و مبتنی بر زیباترین حالت انسانی یعنی خنده است؛ اگر در پس این خنده، هدفی برتر همچون تعالی انسان و اصلاح اجتماع نهفته باشد، طنز در معنای واقعی خود شکل گرفته است. اما اگر تنها به قصد تنوع و تحت تأثیر کلام بی‌پروای راوی صورت پذیرد، هزل است و اگر از روی غرض شخصی به دشنام و نفرین منجر گردد، به هجو گراییده است.

طنز، هجو و هزل به عنوان قالب‌های ادبی از دوران کهن در ادبیات ایران کاربرد داشت، اما قلمرو طنز محدودتر بوده است؛ ایجاد تحولات همه جانبه در عصر مشروطه، قالب طنز نخست به عنوان ابزاری کارآمد به ادبیات سیاسی- اجتماعی و سپس به حوزه‌ی ادبیات داستانی راه یافت. سیدمحمدعلی جمال‌زاده، پیشرو در داستان‌نویسی جدید ایران، تحت تأثیر فضای فکری موجود از مایه‌های طنز در سطح معنا و زبان برای بیان مفاهیم اجتماعی- سیاسی عصر خود بهره جست.

پس از وی، هدایت نیز در برخی از آثار خود مستقلاً از قالب طنز استفاده کرد. هدایت با رویکردی پخته‌تر علاوه بر موضوعات اجتماعی به قلمرو فکری و مذهبی جامعه نیز وارد شد. صادق چوبک نیز در آثار خود، از طنزی تلخ که منبعث از دیدگاه او درباره‌ی زشتی‌ها و پلیدی‌های جامعه بود استفاده کرد. در کنار آن به دلیل بی‌پروایی در بیان، هزل نیز در برخی از آثار او جایگاه خاصی دارد.

آل احمد نیز تحت تأثیر فضای جامعه‌ی عصر خود، به طنز اجتماعی و انتقاد از کمرنگ شدن اصالت‌های فرهنگی پرداخته و در بخش‌هایی از طنز کلامی که به کنایه زدن می‌انجامد، به هجو و هزل متمایل شده است.

بهرام صادقی نیز با آگاهی از ساختار طنز، از تکنیک‌های طنزآفرینی در ظاهر داستان و طنزی تلخ در محتوای آن بهره برده است.

نگارش این رساله با استفاده از روش کتابخانه‌ای و با تحلیل محتوایی آثار داستانی نویسندگان مورد اشاره، انجام شده است. نتیجه‌ی حاصل از این تحقیق، میزان بهره‌گیری این نویسندگان از قالب طنز و چگونگی آن رادر آثارشان نشان می‌دهد.

**واژگان کلیدی:** طنز، هجو، هزل، سیدمحمدعلی جمال‌زاده، صادق هدایت، صادق چوبک، جلال آل‌احمد، بهرام صادقی.

# فصل اول

## کلیات

همتم بدرقه راه کن ای طایر قدس که دراز است ره مقصد و من نو سفرم  
آثار بر جای مانده از پیشینیان، گواهی صادق بر هویت فرهنگی و دیرینگی و ریشه‌داری و  
حیات ملی و تمدن در اعصار کهن است. در میان این آثار، سنگ نوشته‌ها، لوحه‌های گلی، نقاشی‌ها  
و ... و در دوره‌های نزدیک به ما، کتاب‌های ادبی، علمی، تاریخی، دینی و ... به مثابه‌ی گنجینه‌های  
سرشاری هستند که محققان امروز را به طرز معیشت، تفکر، آیین و رسوم، دین، تحولات سیاسی و  
قومی در طول حیات خویش آشنا می‌سازد.

در میان این دریای زخار آثار مدون، ادبیات همچون گوهری نفیس، تجلی‌گر احساسات،  
عواطف، ذوق و لطایف هنری هر قومی است. افتخارات و آرزوهای هر ملتی توسط ادیبان در  
مضامینی ناب و دلکش و با بهره‌گیری از تفننات ادبی به تصویر کشیده است.

این مضامین در انواع ادبی، دسته‌بندی شده‌اند و در میان آن، ادب غنایی به دلیل اشتغال آن بر  
تنوع موضوعات ادبی و همچنین نمودن احساسات و عواطف انسان از جایگاه خاصی برخوردار  
است. مدح و هجو و هزل و طنز و تغزل و عتاب و شکوه و فخر و مرثیه و به هر حال آنچه بر  
مدار روح شاعر یا نویسنده قرار دارد، از جمله عواطف، احساسات، تأثرات، آلام، لذات، مسرات،  
خشم، عشق، کینه، غم و ... موضوع ادب غنایی است.

از میان موضوعات غنایی، طنز، هجو و هزل نیز به دلیل شکل‌گیری بر پایه‌ی یکی از  
زیباترین حالات انسانی یعنی خنده و تأثیرگذاری آن بر مخاطبان، مطمح نظر ادیبان و ادب‌دوستان  
بوده است. مردم این مرز و بوم نیز از دیرباز زبان طنز و فکاهه را می‌شناختند و در برخی شرایط،  
آن را بهتر از زبان جد می‌فهمیدند.

اما در ادبیات کلاسیک فارسی، طنز بیشتر به خاطر جنبه‌های شخصی و یا رکاکت در گفتار  
به هجو و هزل گرایش پیدا می‌کرد. رخداد مشروطه، نقطه‌ی عطفی در تاریخ طنز ایران است که آن  
را هم از نظر ساختار و هم محتوا با تحولی بنیادی مواجه می‌سازد. طنز این دوران، متناسب با  
حرکت تجدد طلبی، کارکرد اجتماعی و سیاسی می‌یابد و همگام با ایجاد تحولات سیاسی و  
فرهنگی در جامعه، از نظر صورت و مضمون دچار دگرگونی می‌شود.

دستاوردهای فکری و اجتماعی مشروطه، موجب شد تا زبان طنز به عنوان یکی از ابزارهای  
کارآمد نویسندگان این دوره قرار گیرد، زیرا روشنفکران و نویسندگان این عصر با جامعه‌ای روبرو

بودند که از سطح دانش بالایی برخوردار نبود، لذا استفاده از زبان طنز که پیوند عمیقی با ادبیات عامه دارد، می‌توانست موجب اشاعه‌ی افکار آزادی خواهانه، اشاعه‌ی مفاهیم آن دوره و در نهایت، تضعیف نهادها و جریان‌های استبدادی شود. در نتیجه، این نگرش‌ها موجب کاربرد گسترده‌ی طنز در عصر مدرن ایران (از مشروطه به بعد) گردید.

بدون شک و تردید، جمال زاده در میان داستان‌نویسان و روشنفکران این دوره، به دلیل استفاده از زبان طنز شخصیتی ممتاز محسوب می‌شود، به این جهت که وی فرزند مشروطه بود و با آن که بیشتر عمر خود را از دور دستی بر آتش ایران داشت؛ اما تحت تأثیر فضای فکری و ادبی ایران بود و همراه با تحول داستان‌نویسی طنز را در خدمت آن قرار داد؛ هر چند که در استفاده از زبان طنز در آثارش فراز و فرودهایی مشاهده می‌شود.

نگرش داستان‌نویسان مورد بررسی این رساله نسبت به به کارگیری قالب طنز در آثارشان متفاوت است؛ در حالی که به جنبه‌ی طنزنویسی هدایت در برابر سایر توانمندی‌های او در عرصه‌ی داستان‌نویسی کمتر پرداخته شده است، اما هدایت نیز از این قالب برای ارائه‌ی افکار مورد نظر خود بهره برده است.

دیدگاه هدایت در استفاده از طنز، بازتاب جامعه‌ی متناقض عصر او بود. او در آثار طنزآمیز خود عقاید سنتی جامعه را مورد نقد قرار داده و حتی از هجو و هزل نیز در این راستا سود جست است.

صادق چوبک نیز به دلیل این که در عصر هدایت می‌زیست، تحت تأثیر شرایط اجتماع و نگرش تلخ خود، از زبان هزل و هجو در کنار طنز بهره برده است. طنز چوبک انعکاس برخورد‌های تند و خشن جامعه است.

جلال آل احمد محصول جامعه‌ی دو قطبی پس از جنگ جهانی دوم و شهرپور بیست است. او بسیاری از مسائل سیاسی- عقیدتی و مذهبی را در آثار خود به چالش کشیده و در هر حوزه‌ای وارد شده است. در نتیجه، او همچون نویسندگان پیش از خود، برای نشان دادن عقب‌ماندگی جامعه و سیاست‌های نامطلوب، هجوم فرهنگ غرب و استعمار و ... از زبان طنز، هجو و هزل استفاده نموده است.

بهرام صادقی نیز شرایط اجتماعی ایران پس از سقوط مصدق و کودتای ۲۸ مرداد را درک کرده است و در آثار داستانی خود بیشتر بر مسائل انسانی و اجتماعی تأکید دارد. داستان‌های او از طنزی عمیق در مضمون و تکنیک‌های خاص طنزپردازی در نوشتار برخوردار است.

## ۲-۱- بیان مسأله تحقیق

شوخی‌های طبیعی شامل تمام گونه‌های گفتار یا نوشتار می‌شود که شنیدن یا مطالعه آن موجب انبساط خاطر و ایجاد خنده می‌شود. این خنده می‌تواند سطحی و گذرا، عمیق، از سر تمسخر و یا تلخ و درد آلود باشد؛ بدین ترتیب درجات طنز، هجو و هزل به دلیل کارکردی متفاوت خود از یکدیگر متمایز می‌شوند.

در ادوار مختلف تاریخی، تحت تأثیر شرایط سیاسی و فرهنگی، شاعران و نویسندگان بسیاری وارد این حوزه از ادب پارسی شده و تلاش نموده‌اند با بهره‌گیری از این ابزارها به توصیف یا تحلیل دنیای پیرامون خود پردازند.

در عصر مشروطه، تحولات نوینی در حوزه‌های مختلف ایجاد شد و با الگوپذیری از غرب، ساختار سیاسی و اجتماعی جامعه‌ی ایران تغییر یافت و در نتیجه‌ی دگرگونی‌های فکری و فرهنگی، زمینه‌ی مساعدی برای پیدایش انواع جدید ادبی و طرح مضامین تازه فراهم شد. ادبیات نوینی که مهم‌ترین ویژگی آن، بیان انتقادآمیز و گاه ریشخند به ضعف‌های اجتماعی، سیاسی، فرهنگی و ... بود. از سوی دیگر، ارزش یافتن فرد و افکار و عطف او از عوامل مهم پیدایش رمان و داستان کوتاه بود که زندگی فرد را بر بستر ماجراهای اجتماعی توصیف می‌نمود.

در این دوران، نویسندگان بسیاری در حوزه‌ی رمان و داستان کوتاه به ایجاد آثار ارزشمندی پرداختند که از جمله‌ی آنها سید محمدعلی جمال‌زاده (پدر داستان کوتاه فارسی) صادق هدایت، صادق چوبک، جلال آل احمد و ... هستند. یکی از دستمایه‌های آثار این بزرگان داستان‌نویسی طنز است و آنان تحت تأثیر شرایط سیاسی و اجتماعی و نیز ادبیات غرب، از طنز یا هجو و هزل به عنوان ابزاری برای بیان مکنونات ذهنی خود در قالب داستان سود جستند و با بهره‌گیری از برخی سازوکارها آن را ایجاد نمودند.

## ۳-۱- هدف‌های تحقیق

الف) بیان کارکرد طنز، هجو و هزل در حوزه‌های داستان‌نویسی معاصر

ب) بیان میزان بهره‌گیری این نویسندگان از شیوه‌های طنزپردازی

ج) آماج‌های طنز، هجو و هزل در آثار این نویسندگان



## ۴-۱- اهمیت موضوع تحقیق و انگیزش انتخاب آن

با آن که طنز در ادبیات کلاسیک ایران فارسی نیز قالبی کارآمد برای بیان کاستی‌های اجتماع بود، اما در عصر مشروطه و پس از آن، حوزه‌ای وسیع و بازتابی گسترده در ادب فارسی یافت، از این رو داستان نویسان از این قالب استفاده نمودند، با این حال تحقیقات گسترده‌ای درباره‌ی موضوع رساله صورت نگرفته است. از این رو، بررسی و تحقیق این مسأله که داستان‌نویسان مورد پژوهش تا چه اندازه از این قالب در آثار داستانی خود استفاده نموده‌اند، از اهمیت اساسی برخوردار است و تا کنون به صورت کتاب، مقاله یا رساله درباره‌ی این موضوع، به صورت مستقل و جامع، کاری صورت نگرفته است.

رساله‌ی حاضر در نظر دارد میزان بهره‌گیری داستان‌نویسان مورد بحث را از طنز، هجو و یا هزل مورد پژوهش قرار دهد.

## ۵-۱- پرسش‌ها و فرضیه‌های تحقیق

پرسش‌های تحقیق:

۱) علت انتخاب زبان طنز یا هجوآمیز از سوی داستان‌نویسان ذکر شده در آثار داستانی خود

چه بوده است؟

۲) هر یک از این داستان‌نویسان تا چه حد و میزان به طنز، هجو و هزل در آثار داستانی خود

پرداخته‌اند؟

۳) چه موضوعاتی دست‌مایه‌ی ایجاد طنز یا هجو و هزل در آثار شده است؟

۴) آماج‌های طنز، هجو و هزل در آثار این داستان‌نویسان کدامند؟

فرضیه‌های تحقیق

۱) شرایط سیاسی و اجتماعی حاکم بر جامعه‌ی ایران پس از مشروطه فضا را برای بیان انتقاد

آمیز به ویژه در قالب طنز برای شاعران و نویسندگان از جمله داستان‌نویسان فارسی فراهم نمود.

- ۲) طنز در آثار بیشتر داستان‌نویسان ذکر شده، طنز سطحی در قالب بازی با واژگان نیست، بلکه علاوه بر آن طنزی در حیطه‌ی معنا است که انتقاد اجتماعی را در بر می‌گیرد.
- ۳) مسائل اجتماعی، فرهنگی، اخلاقی، سیاسی و مذهبی از مهم‌ترین موضوعات برای ایجاد طنز، هجو یا هزل در آثار داستانی این نویسندگان بوده است.
- ۴) عوام، زاهدنمایان و برخی خصوصیات جامعه‌ی ایرانی مانند خرافه‌پرستی و ... آماج طنز یا هجو و هزل این داستان‌نویسان واقع شده‌اند.

### ۱-۶- روش تحقیق

نگارنده در این رساله، به کمک روش اسنادی- کتابخانه‌ای به انجام پژوهش حاضر پرداخته است.

### ۱-۷- قلمرو تحقیق

تحقیق حاضر به بررسی طنز، هجو و هزل در آثار داستان‌نویسان معاصر ادب فارسی از جمله جمال‌زاده، هدایت، چوبک، آل احمد و بهرام صادقی می‌پردازد.

### ۱-۸- جامعه آماری مورد مطالعه

آثار داستانی سید محمد علی جمال‌زاده، صادق هدایت، صادق چوبک، جلال آل احمد و بهرام صادقی به عنوان جامعه آماری، مورد مطالعه، بررسی و تحلیل قرار گرفت.

### ۱-۹- محدودیت‌ها و مشکلات تحقیق

در دسترس نبودن برخی از منابعی که به عنوان جامعه‌ی آماری باید مورد بررسی و تحلیل قرار می‌گرفت، به دلیل نایاب بودن نسخه‌های اصیل آنها (مانند بعضی از آثار هدایت و چوبک) که نگارنده برای تهیه‌ی این کتاب‌ها با مشکلات فراوانی روبه‌رو گردید. از سوی دیگر، مقالات تخصصی که منحصراً در ارتباط با موضوع یا یکی از موضوعات فرعی رساله باشد، بسیار اندک بود و منابع نیز تنها برای توضیح مبانی نظری تحقیق کفایت می‌کردند، بنابراین محقق برای تحلیل و

استنتاج داده‌ها، علاوه بر کتاب‌ها از راهنمایی‌های استادان محترم داور و مشاوران رساله بهره‌مند شد.

## ۱-۱۰- بررسی فصول رساله:

فصل اول به کلیات تحقیق (بیان مسأله، اهداف و روش تحقیق) اختصاص داده شد.

فصل دوم، مبانی نظری تحقیق را در بر می‌گیرد؛ در این فصل، ابتدا به تعاریف مفاهیم مورد بحث این رساله مانند طنز، هجو و هزل از منابع گوناگون پرداخته شد. سپس سازوکارهای طنز آفرینی (از نظر بعد ادبی، زبانی و موضوعی) مورد بررسی قرار گرفت و سپس از آن به پیشینه‌ی طنز و هجو و هزل در متون ادبی اشاره شد.

در فصل سوم، نگارنده ابتدا به زندگی و آثار و سپس به بررسی و تحلیل طنز و هجو و هزل در آثار داستانی سید محمدعلی جمال‌زاده پرداخت؛ از آنجایی که این آثار شامل ۱۴ کتاب می‌شد، نگارنده ناگزیر به گزینش تعدادی از داستان‌های وی گردید و بر اساس آن به تحلیل و استنتاج پرداخت نگارنده پس از تحلیل داستان‌های هر نویسنده، ابتدا دیدگاه‌های گوناگون منتقدان را درباره‌ی موضوع این رساله مطرح نمود.

در فصل چهارم زندگی و آثار طنز آمیز صادق هدایت مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت و پس از تحلیل هر داستان، به طنز، هجو و هزل در بافت کلامی یا موضوع داستان اشاره شد تا مشخص شود این نویسنده‌ی توانا تا چه میزان از این قالب‌ها در آثار خود بهره برده است.

در فصل پنجم، تعدادی از آثار صادق چوبک از دید طنزپردازی و مایه‌های هجو و هزل در موضوع و زبان داستان‌ها مورد بررسی قرار گرفت.

فصل ششم به جلال آل احمد اختصاص داده شد بخشی از آثار داستانی وی مانند آثار سایر داستان‌نویسان این رساله بررسی و تحلیل گردید.

در فصل ششم، نگارنده به بررسی طنز، هجو و هزل و ساز و کارهای ایجاد آنها در آثار بهرام صادقی پرداخت.

در فصل هفتم، نویسنده از موضوعات مورد بحث در رساله نتیجه‌گیری نمود و با توجه به تحلیل شاخص‌ترین داستان‌های داستان‌نویسان فوق، به تحلیل کلی درباره‌ی طنز، هجو و هزل در آثار آنها پرداخت.

اگر این رساله حائز نکات مثبتی باشد، حاصل زحمات استادان گرانقدرم در سمت راهنمایی و مشاوره خواهد بود که با نکته‌بینی‌های خاص خود مسیر راه را برایم روشن نمودند، اما کاستی‌ها و نقایص اثر به بضاعت علمی اندک پژوهنده باز می‌گردد.

در پایان ضمن تقدیر و تشکر از استادانی که در تکمیل این مجموعه و به ثمر نشستن آن مرا یاری نموده‌اند، برخوردار لازم می‌دانم از همه‌ی معلمان و استادانی که در کل دوران تحصیل مشوق من بوده‌اند و پایه‌های علمی مرا بنیان نهاده‌اند، قدردانی نمایم؛ از معلم کلاس اول که مرا نوشتن آموخت و تا دبیرانی که عشق به ادبیات را در من ایجاد نمودند و استادانی که در طول دوران دانشگاه مرا از شراب علم جرعه جرعه نوشاندند. همچنین از پدر و مادرم که همواره در طول زندگی همراهیم نمودند، سپاسگزارم و شادکامی‌ها و موفقیت‌هایی را که در جریان زندگی کسب نموده‌ام، مدیون زحمات بی‌شائبه‌ی آنها هستم. نیز از همسر صبورم که در طی مراحل پایان‌نامه مرا پشتیبانی و حمایت نمود، کمال تشکر را دارم و از کودک خردسالم که همسن این رساله است، به خاطر توقع کم او ممنونم.

از دوستان خوب و یاران همراهم در طول دوران‌های تحصیل که دوستی با آنها برایم ارزنده، آموزنده و باعث افتخار و لذت بوده است و همه‌ی عزیزانی که ذکر نامشان در این مجموعه نمی‌گنجد، اما یادشان همیشه در ذهن و روح باقی خواهد ماند، تشکر می‌کنم.